

BM 305 Biçimsel Diller ve Otomatlar (Formal Languages and Automata)

Hazırlayan: M.Ali Akcayol
Gazi Üniversitesi
Bilgisayar Mühendisliği Bölümü

Konular

- Regular and Non-regular Languages
- Pumping Lemma and Its Applications
- State Minimization
- Myhill-Nerode Theorem
- Table-Filling Algorithm

Regular and Non-regular Languages

- Düzenli diller bazı işlemler(birleşim, kesişim, Kleene star,...) için kapalıdır.
- Düzenli diller regular expression'lar, deterministic veya nondeterministic otomat'lar tarafından belirlenebilir.

Örnek:

$\Sigma = \{0, 1, 2, 3, \dots, 9\}$, $L \subseteq \Sigma^*$ olarak tanımlı olsun ve sadece 2'ye veya 3'e bölünebilen ve önünde 0 olmayan pozitif sayılara sahip olsun.

$(0, 3, 6, 244 \in L$ ve $1, 03, 00 \notin L)$

Bu dilin regular olduğunun ispatı 4 kısımda yapılabilir.

Regular and Non-regular Languages

Örnek: (devam)

- $\Sigma = \{0, 1, 2, 3, \dots, 9\}$, $L \subseteq \Sigma^*$, 2'ye veya 3'e bölünebilen ve önünde 0 olmayan pozitif sayılara sahiptir

1- L_1 dili pozitif tamsayıların kümesi olsun

$$L_1 = 0 \cup \{1, 2, \dots, 9\}\Sigma^* \quad (\text{regular})$$

2- L_2 dili 2'ye bölünebilen pozitif tamsayıların kümesi olsun

$$L_2 = L_1 \cap \Sigma^* \{0, 2, 4, 6, 8\} \quad (\text{regular})$$

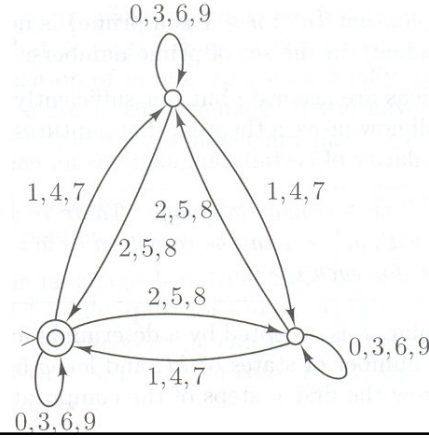
Regular and Non-regular Languages

Örnek: (devam)

- $\Sigma = \{0, 1, 2, 3, \dots, 9\}$, $L \subseteq \Sigma^*$, 2'ye veya 3'e bölünebilen ve önünde 0 olmayan pozitif sayılara sahiptir

3- 3'e bölünebilen pozitif tamsayıların kümesi olan dili yandaki otomat tanır (*regular*)

4- L_3 bu otomat ile L_1 'in kesişimidir. Sonuç olarak elde edilen dil *regular* dildir ve $L = L_2 \cup L_3$ şeklinde ifade edilir.

Regular and Non-regular Languages

- Bir dilin düzenli dil olduğunu gösteren yöntemler vardır ancak düzenli olmadığını göstermek için özel araçlara ihtiyaç vardır.
- İki özellik tüm düzenli dillerde bulunur, ancak düzenli olmayan dillerde bulunmaz;

- Bir string soldan sağa doğru taranırken o string'in ilgili dile ait olup olmadığını belirlemek için gereken toplam hafızanın bir sınırı vardır, bu sınır sabittir ve ilgili string'e değil o dile bağlıdır.

Örnek: $L = \{ a^n b^n : n \geq 0 \}$ dili *regular* değildir. b 'leri okumaya başladığında kaç tane a okuduğu belli değildir ve n için sınır değer yoktur.

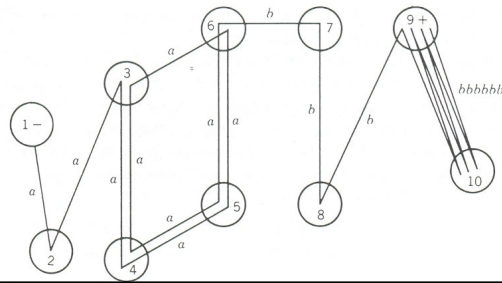
- Sonsuz sayıda string'e sahip olan düzenli diller, döngüye sahip otomatlar veya Kleene star içeren regular expression'lar tarafından gösterilebilir.

Örnek: $L = \{ a^n : n \geq 1 \text{ asal sayı} \}$ *regular* değildir. (İspatı daha sonra verilecektir.)

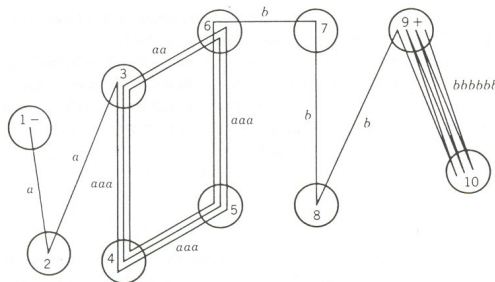
Regular and Non-regular Languages

- $L = \{ a^n b^n : n \geq 0 \}$ şeklinde tanımlanmış olsun. Eğer bu dil regular ise bir sonlu otomat tarafından tanınır.
- $n = 96$ için $a^{96}b^{96}$ olur. Toplam 95 duruma sahip bir otomat bu dili tanıyor olsun.
- En az bir noktada yol daha önce geçtiği durumlara geri döner ve tekrar geçer.
- Bu tekrar geçişlere **loop** adı verilir.
- Aşağıdaki 10 durumlu otomat a^9b^9 için geçişleri vermektedir. Otomatta sadece geçilen yollar verilmiştir.
- $a^{13}b^9$ için nasıl bir yol izlenir ?

Regular and Non-regular Languages

- $a^{13}b^9$ için 6-3-4-5 yolunda bir tur daha atılır.
- $a^9(a^4)^m b^9$, $m \geq 0$ şeklinde tanımlanan tüm stringleri tanır. (Örn : $a^{25}b^9$)
- Bu şekilde bir string'in önündeki ve sonundakine bakmadan ortasına ekleme yapmaya **pumping** denilmektedir.
- String'in önündeki ve/veya sonundaki boş olabilir.

Regular and Non-regular Languages

Teorem: Sonsuz sayıda string'e sahip bir regular L dilinde kendisini tanıyan otomatın durum sayısından fazla sembole sahip tüm stringler için x, y, z şeklinde üç substring tanımlanabilir ve tüm stringler $xy^n z$ olarak parçalarla ifade edilebilir. ($n = 1, 2, 3, \dots$)

İspat: L dilinde sonsuz string olduğu için bazı w stringleri kendisini tanıyan otomatın durum sayısından daha fazla sembole sahiptir. Bu stringler için otomat üzerinde **loop** oluşur.

w string'leri x, y, z olarak üç kısımda incelenebilir;

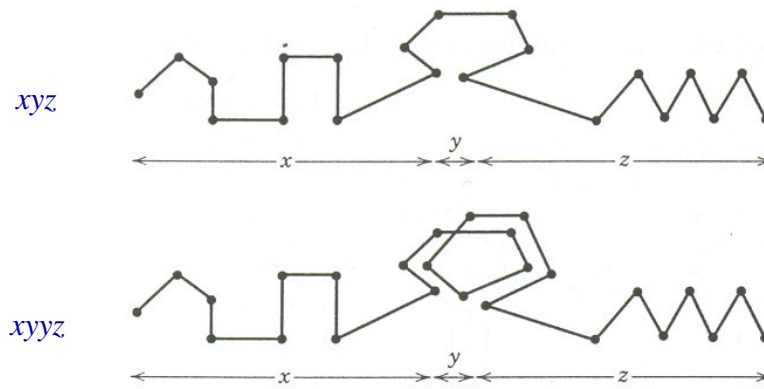
1. x yeniden geçilen ilk duruma kadar olan sembolleri içersin. x eğer boş ise loop başlangıç durumunuda içine almıştır.
2. y string'i, x ' den hemen sonra başlayıp loop'un sonuna kadar olan kısmı içersin. Bir loop oluştuğu için y boş olamaz.
3. z string'i loop'tan hemen sonra başlayıp w string'inin sonuna kadar olan kısmı içersin. z boş ise loop sonuç durumunuda içine almıştır.

Regular and Non-regular Languages

Teorem: (devam) Sonsuz sayıda string'e sahip bir regular L dilindeki tüm stringler için x, y, z şeklinde üç string tanımlanabilir ve tüm stringler $xy^n z$ olarak parçalarla ifade edilebilir. ($n = 1, 2, 3, \dots$)

$xyz, xyyz, xyxyz, \dots xy^n z$ string'leri tanınır.

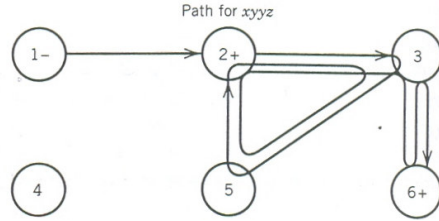
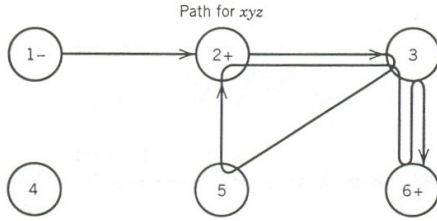
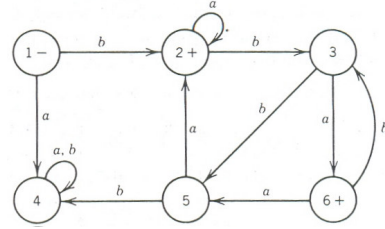

Regular and Non-regular Languages

Örnek : Aşağıdaki otomatta “-” başlangıç “+” sonuç durumlarını göstermektedir ve $w = bbbababa$ string’ini tanır.

Durum sayısından fazla sembol olduğu için loop olmak zorundadır.

$x = b$, $y = bba$ ve $z = baba$ alınabilir.

Regular and Non-regular Languages

Örnek : $L = \{a^n b^n : n \geq 0\}$ dili regular değildir. Eğer L regular olsaydı tüm string’ler x, y, z olarak üç parçaya ayrılabilirdi.

Tipik bir string $aaa.....aaaabbbb.....bbb$ şeklindedir.

- Eğer y , a ’ları içerirse $xyyz$ şeklindeki string daha fazla a içerir ve elde edilen string L diline ait değildir.
- Eğer y , b ’leri içerirse $xyyz$ şeklindeki string daha fazla b içerir ve elde edilen string L diline ait değildir.
- Eğer y , ortadaki a ve b ’leri içerirse $xyyz$ string’i iki tane “ ab ” substringine sahiptir. L dilindeki tüm stringler sadece bir tane “ ab ” substringine sahip olabileceği için bu string L diline ait değildir.

Bunların sonucu olarak L dili regular değildir.

Pumping Lemma

Teorem: L regular dil olsun. Dile bağılı olarak seçilen bir $n \geq 1$ için $|w| \geq n$ olacak şekilde bir $w \in L$ string'i vardır ve $w = xyz$, $y \neq \epsilon$, $|xy| \leq n$ şeklinde yeniden yazılabilir. Her $i \geq 0$ için $xy^i z \in L$ olur.

İspat: L regular dil olduğundan deterministic finite automata M tarafından kabul edilir. M automata'nın n duruma sahip olduğunu varsayalım ve $|w| = m$, $m \geq n$ olsun. M automata'nın ilk m adımı aşağıdaki gibidir;
 $(q_0, w_1 w_2 \dots w_m) \vdash_M (q_1, w_2 \dots w_m) \vdash_M \dots \vdash_M (q_m, \epsilon)$

Pumping Lemma

İspat: (devam)

$(q_0, w_1 w_2 \dots w_m) \vdash_M (q_1, w_2 \dots w_m) \vdash_M \dots \vdash_M (q_m, \epsilon)$

- Burada q_0 başlangıç durumu ve $w_1 w_2 \dots w_m$ ilk m semboldür
- M , n adet duruma sahiptir ancak $m \geq n$ adet konfigürasyon vardır.
- Pigeonhole prensibine göre $0 \leq i < j \leq m$ olacak şekilde i ve j sayıları vardır ve $q_i = q_j$ olur.
- $y = w_i w_{i+1} \dots w_j$ vardır ve q_i durumundan tekrar q_i durumuna geçiş yapar.
- $i < j$ olduğu için y boş olamaz.
- y string'i w 'dan atılarak veya istendiği kadar tekrar edilerek bulunan stringler'de M tarafından tanınır. $i \geq 0$ olmak üzere $xy^i z \in L$ olur.

Pumping Lemma

- Bir dilin regular olup olmadığını belirlemek için kullanılır.
  - Öncelikle bir n sayısı belirlenir. (dili tanıyan ve en az duruma sahip otomat)
  - n 'den uzun bir w string'i belirlenir.
  - w string'i xyz şeklinde parçalanır.
  - $xy^iz \notin L$ olacak şekilde bir i değeri belirlenir.
  - Eğer bu şekilde bir değer bulunuyorsa L regular değildir.

Pumping Lemma

Örnek: (tekrar) $L = \{ a^i b^i : i \geq 0 \}$ dili regular değildir.

İspat:

- $w = a^n b^n \in L$ olduğunu varsayalım.
- Pumping teoreminden $w = xyz$ yazılabilir.
- $|xyl| \leq n$ alınırsa ve $y \neq \epsilon$, $y = a^i$, $i > 0$ değerleri için.
- y 'nin çıkarıldığı string olan $xz = a^{n-i} b^n$ olur ve L diline ait değildir.
- Bu sonuç $y = b^i$, $i > 0$ içinde aynıdır.
- Böylece bu dil regular değildir.

Pumping Lemma

Örnek: $L = \{ a^k : k \text{ asal sayı} \}$ dili regular değildir.

İspat:

- Pumping teoreminden $w = xyz$ yazılabilir.
- $p, r \geq 0, q > 0$ için $x = a^p, y = a^q, ve z = a^r$ olsun.
- Teoremden $xy^n z \in L$ olduğundan $n \geq 0$ için $p + nq + r$ asal sayı olmak zorundadır.
- $n = p + 2q + r + 2$ için $p + nq + r = (q + 1)(p + 2q + r)$ olur.
- Burada iki çarpanda 1'den büyüktür ve böylece $p + nq + r$ asal sayı olamaz.
- $n = p + 2q + r + 2$ için elde edilen string L diline ait değildir.

Pumping Lemma

Örnek: $L = \{ w \in \{ a, b \}^* : w \text{ eşit sayıda } a \text{ ve } b \text{'ya sahiptir} \}$ dili regular değildir.

İspat:

- Bu ispat closure özelliği ile yapılabilir.
- Eğer L dili regular ise, regular bir dil ile kesişim işlemi kapalı olur.
- Ancak $L \cap a^*b^*$ kesişiminin sonucunda elde edilen dil $\{ a^n b^n : n \geq 0 \}$ olur.
- $\{ a^n b^n : n \geq 0 \}$ regular dil olmadığı için L dilide regular değildir.

Örnek: $L = \{ ab, abba, aabb, abab, aaabbb, \dots \}$,

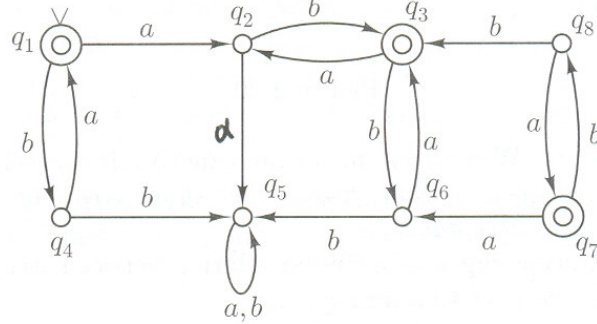
$L(a^*b^*) = \{ a, b, aa, ab, aab, bb, aabb, abbbb, aaabbb, \dots \}$

$L \cap a^*b^* = \{ ab, aabb, aaabbb, \dots \}$

State Minimization

- Bir M otomatı için birçok durumu gözardı etmenin kolay bir yolu olabilir.
- Aşağıdaki otomat $L=(ab \cup ba)^*$ dilini tanır.

- Burada q_7 durumu unreachable (erişilemez) durumdur.
- Unreachable durumların tamamı otomat'tan çıkarılabilir.
- NFA'nın DFA eşitini bulurken aynı optimizasyon yapılmaktadır.

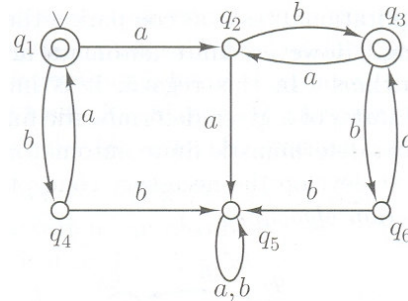

State Minimization

- Unreachable durumları bulan algoritma aşağıdaki gibidir;

```
R := {s};  
while there is a state p ∈ R and a ∈ Σ and δ(p, a) ∉ R do  
    add δ(p, a) to R
```

- Bu algoritmayla silinen durumlardan sonrada otomat hala gereksiz durumlara sahip olabilir.
- Burada q_4 ve q_6 durumları denk'tir (equivalent).
- Bu yüzden bir durum olarak birleştirilebilir.
- q_4 ve q_6 denk durumlar aynı string için otomatı sonuç durumuna götürür.
- Denk durumlar aynı string için otomatı diğer durumlarda götürebilir.

State Minimization

Tanım : $L \subseteq \Sigma^*$ ve $x, y \in \Sigma^*$ olsun. Eğer $z \in \Sigma^*$ ve $xz \in L$ iken $yz \in L$ olursa x ve y , L diline göre **denk** olarak adlandırılır, $x \approx_L y$ şeklinde gösterilir.

- x ve y string'lerinin ikisinde L diline ait olabilir veya olmayabilir.
- Sonlarına eklenen herhangi bir string x ve y 'i L diline ait yapabilir veya yapmayabilir.

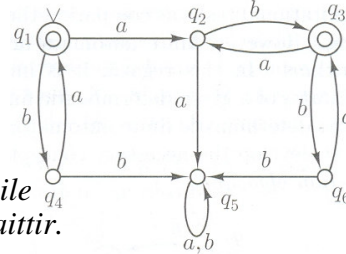

State Minimization

Örnek: x bir string ve L bir dil ise, $[x]$ bu L diline göre x 'in sahip olduğu denk sınıfı gösterebilir. Aşağıdaki otomat $L = (ab \cup ba)^*$ dilini tanıtır ve $\approx_L$ için 4 denk sınıfı vardır;

1. $[e] = L$
2. $[a] = La$
3. $[b] = Lb$
4. $[aa] = L(aa \cup bb)\Sigma^*$

- 1. durumda herhangi bir $x \in L$ için, $x = e$ bile olsa $xz \in L$ yapan her z string'ide L diline aittir.
- 2. durumda herhangi bir $x \in La$ string'i $xz \in L$ olabilmesi için z string'inin bL şeklinde olması gereklidir.
- 3. durumda z string'inin bL şeklinde olması gereklidir.
- 4. durumda hiçbir z string'i $L(aa \cup bb)$ prefix'i için bu string'i dile ait yapamaz.
- 1. durumdaki kümeye ait tüm stringler aynı durumlara, ve diğer 2., 3., veya 4. durumlardaki string kümeleride aynı durumlara götürür.

State Minimization

Tanım : $M = (K, \Sigma, \delta, s, F)$ bir deterministic automata olsun. Eğer iki string $x, y \in \Sigma^*$ M otomatını s başlangıç durumundan aynı duruma götürüyorsa denktir ve $x \sim_M y$ şeklinde gösterilir. $(s, x) \vdash_M^* (q, e)$ ve $(s, y) \vdash_M^* (q, e)$ ise $x \sim_M y$ olur.

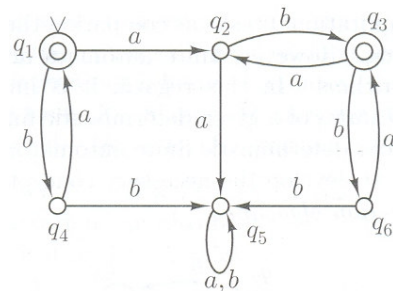
- Herhangi bir q durumu için denk sınıf E_q şeklinde gösterilir.
- Bu durumların s başlangıç durumundan erişilebilir olması zorunludur.

State Minimization

Örnek: Aşağıdaki otomat $L = (ab \cup ba)^*$ dilini tanıtır ve $\sim_M$ için 6 denk sınıf vardır;

1. $E_{q1} = (ba)^*$
2. $E_{q2} = La \cup a$
3. $E_{q3} = abL$
4. $E_{q4} = b(ab)^*$
5. $E_{q5} = L(bb \cup aa)\Sigma^*$
6. $E_{q6} = abLb$

Teorem: Deterministic $M = (K, \Sigma, \delta, s, F)$ otomatında herhangi $x, y \in \Sigma^*$ string'leri için $x \sim_M y$ ise $x \approx_{L(M)} y$ olur.

Myhill-Nerode Theorem

Teorem: $L \subseteq \Sigma^*$ regular dil olsun. L dilini tanıyan ve $\approx_L$ içindeki denk sınıfların sayısına tam eşit sayıda duruma sahip olan bir deterministic automata vardır.

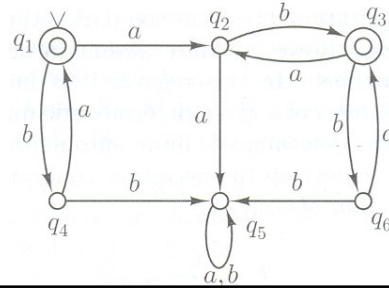
İspat: $x \in \Sigma^*$ string'i için $\approx_L$ ilişkisi içinde denk sınıflar $[x]$ şeklinde gösterilir. Bu dil için $M = (K, \Sigma, \delta, s, F)$ otomatı aşağıdaki gibi oluşturulabilir;

$K = \{ [x] : x \in \Sigma^* \}$, $\approx_L$ altında denk sınıflar kümesi

$s = [e]$, $\approx_L$ altında e için denk sınıflar kümesi

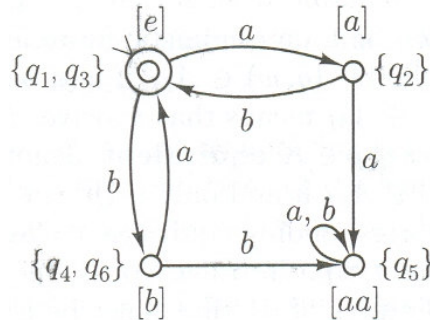
$F = \{ [x] : x \in L \}$,

Son olarak herhangi bir $[x] \in K$ ve herhangi bir $a \in \Sigma$ için,
 $\delta([x], a) = [xa]$ geçişleri tanımlanır.

Myhill-Nerode Theorem

Örnek: $L = (ab \cup ba)^*$ dilini tanıyan 6 duruma sahip olan deterministic otomat 4 durumla gösterilebilir.

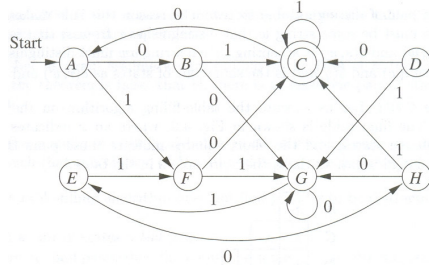
Corollary: L bir regular dildir, eğer $\approx_L$ sonlu sayıda denk sınıfa sahipse.

İspat : $L = L(M)$ regular ise, en az $\approx_L$ deki denk sınıfların sayısı kadar duruma sahip bir M deterministic sonlu otomat vardır.

State Minimization

Örnek: Aşağıdaki otomat'ın en az duruma sahip eşitini bulalım.

denk durum var mıdır ?

C ve G denk değildir!

A ve G denk midir?

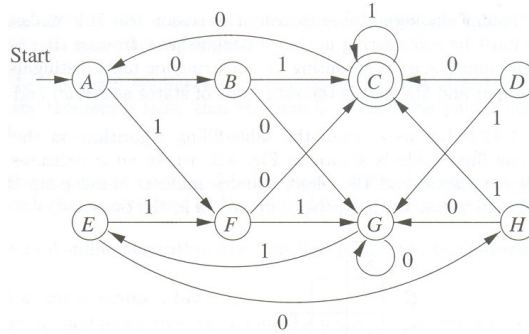
- e-string için ikisi denktir. Çünkü ikisinde final state değildir.

- 0 için ikisi B ve G ye gider. İkiside final state değildir ve denktir.
- 1 için F ve E ye giderler. İkiside final state değildir ve denktir.
- 01 için sırasıyla C ve E ye giderler. C final state E değildir. Böylece 01 için denk değildirler.
- Herhangi bir string için seçilen iki durumdan birisi final state'e giderken diğeri gitmiyorsa denk olmadıkları ispat edilmiş olur.

State Minimization

Örnek: Aşağıdaki otomat'ın en az duruma sahip eşitini bulalım.

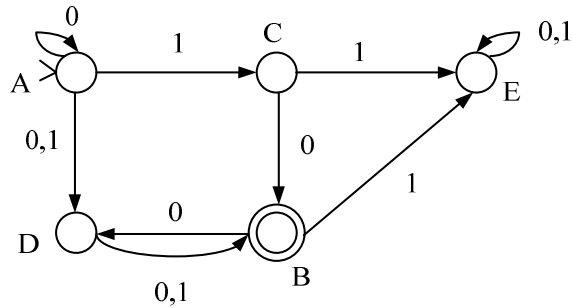

- A ve E durumlarına bakalım. İkiside final state olmadığı için e-string için denktirler.
- 1 için ikiside F' ye gider. 1'le başlayan tüm stringler için denktirler.
- 0 için B ve H' ye giderler. İkiside final state olmadığı için denktir.
- 01 için ikiside C'ye 00 için ikiside G'ye gider. $\delta(A, \Sigma^*) = \delta(E, \Sigma^*)$

State Minimization

- Denk durumların bulunması için tüm durumları tek tek test etmek gerekir. Bu zor ve zaman alıcıdır. Hata yapma olasılığı yüksektir.
- Bunun yerine **Tablo Doldurma Algoritması** kullanılır.
- Durumların kendi kendisini içermeyecek şekilde bir tablo hazırlanır.
- Başlangıçta final state'ler ile diğerleri denk değil olarak işaretlenir.

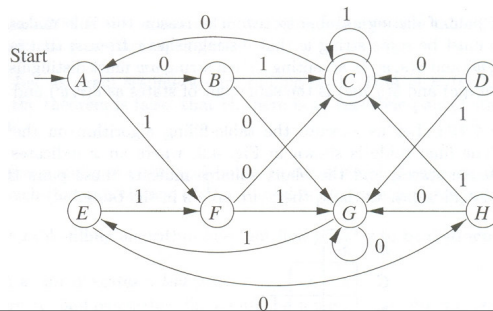
B	x			
C		x		
D		x		
E		x		
	A	B	C	D

State Minimization

Örnek:

- C final state'tir. C ile diğer durumlar arasında x konur.
- Diğer durum çiftlerinde 0 ve/veya 1 girişleri için final state ve diğer durumlara gidiliyorsa x ile işaretlenir. Örn: E ve F 0 için H ve C'ye gider. C final state ve H final state değil E ve F çifti işaretlenir.
- Örneğin A ve G için 1 girişinde F ve E'ye gider. E-F çifti işaretli olduğu (denk olmadığı) için A-G işaretlenir.

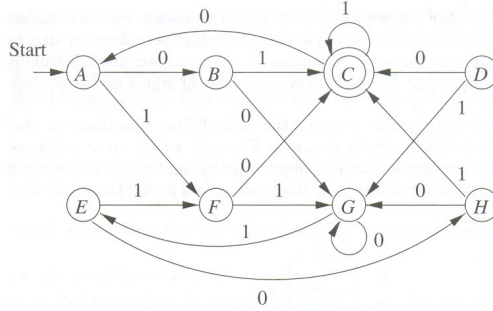
B	x						
C	x	x					
D	x	x	x				
E		x	x	x			
F	x	x	x		x		
G	x	x	x	x	x	x	
H	x		x	x	x	x	x
	A	B	C	D	E	F	G

State Minimization

Örnek: (devam)

- A-E, B-H ve D-F durumları denk durumlardır ve birleştirilebilir.

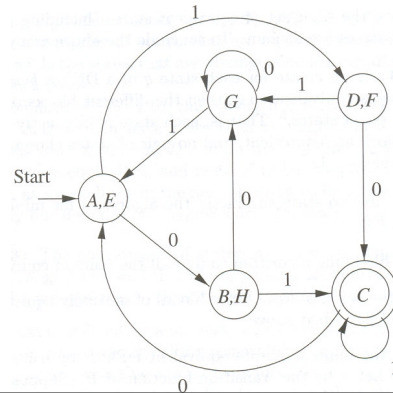
B	x						
C	x	x					
D	x	x	x				
E		x	x	x			
F	x	x	x		x		
G	x	x	x	x	x	x	
H	x		x	x	x	x	x
	A	B	C	D	E	F	G

State Minimization

Örnek: (devam)

- States kümesinin partition kümesi, $(\{A, E\}, \{B, H\}, \{C\}, \{D, F\}, \{G\})$ olarak oluşturulur.
- Denk durumlar transitive'dir. $p-q$ denk ise ve $q-r$ denk ise $p-r$ 'de denktir.
- Partition kümesindeki her bir eleman bir durum olarak oluşturulur.
- Başlangıç durumu $\{A, E\}$ dir. Çünkü A orijinal otomatta başlangıç durumudur.
- C final state'dir. Çünkü orijinal otomatta final state'dir.
- Yeni oluşturulan her bir durumun tüm girişler için geçişleri düzenlenir.
- Örnek: $\{A, E\}$ 0 için $\{B, H\}$ 'ye geçer. Orijinal otomatta A 0 için B'ye E ise H'ye geçer. $\{A, E\}$ 1 için $\{D, F\}$ 'ye geçer. Orijinal otomatta A 1 için F'ye ve E 1 için F'ye geçer.

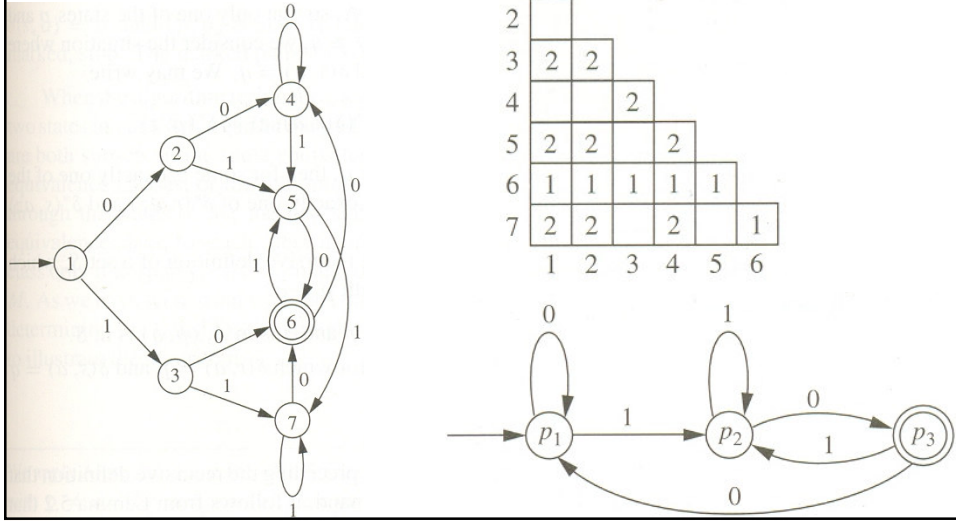

State Minimization

Örnek:

- Aşağıdaki otomata denk minimum duruma sahip otomati bulunuz.

Ödev

- Problemleri çözünüz 2.4.4, 2.4.5 (sayfa 90)
- Problemleri çözünüz 2.5.3 (sayfa 101)